

The University of Tehran Press

Obligations of States on the Right to Water from the Perspective of International Law with a View to the Water Crisis in Iran

Alireza Ansari Mahyari¹ | Zahra Sadat Hosseini² | Alireza Ketabi³

Tara Naseri Karimvand⁴

1. Corresponding Author; Assistant Professor, Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: alimahyari63@gmail.com
2. Ph.D student in International Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: Zahra.hosseini00@yahoo.com
3. Master of International Law, Faculty of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: alireza.k4525@gmail.com
4. Master of International Law Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. Email: Taranaseri95@gmail.com

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	In the global arena, water as a vital substance plays an effective role in human life and for this reason. Due to the water crisis and the lack of safe enough water for consumption of everyone in various countries, including Iran, it is necessary to examine the obligations of governments in relation to the provision of the right to water as one of the examples of human rights in particular. In this research, the researcher by using descriptive-analytical method reached the conclusion that in accordance with international instruments, governments are undertaken to increasing water services for all segments of society, by their available resources; providing necessary training on how to properly use of water and sanitary facilities and methods of saving and caring for water resources; adopting laws to ensure adequate and safe water for present and future generations. Accordingly, it is emphasized that governments should take necessary measures in order to fully realize the right to water. In this regard, Iran has faced challenges such as conflict and dispersion of laws on right to water that comprehensive and complete law needs to be enacted in order to eliminations of the challenges.
Pages: 1387-1408	
Received: 2022/03/09	
Received in Revised form: 2022/05/24	
Accepted: 2022/09/11	
Published online: 2024/06/21	
Keywords: <i>human rights, right to water, water crisis in Iran, international law.</i>	
How To Cite	Ansari Mahyari, Alireza; Hosseini, Zahra Sadat; Ketabi, Alireza; Naseri Karimvand, Tara (2024). Obligations of States on the Right to Water from the Perspective of International Law with a View to the Water Crisis in Iran. <i>Public Law Studies Quarterly</i> , 54 (2), 1387-1408. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2022.339891.3045
DOI	10.22059/JPLSQ.2022.339891.3045
Publisher	The University of Tehran Press.

تعهدات دولت‌ها در خصوص حق بر آب از دیدگاه حقوق بین‌الملل

با نگاه به بحران آب در ایران

علیرضا انصاری مهبیاری^۱ | زهرا سادات حسینی^۲ | علیرضا کتابی^۳ | تارا ناصری کریموند^۴

۱. نویسنده مسئول؛ استادیار گروه حقوق، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. رایانامه: alimahyari63@gmail.com
۲. دانشجوی دکترا حقوق بین‌الملل، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. رایانامه: Zahra.hosseini00@yahoo.com
۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. رایانامه: alireza.k4525@gmail.com
۴. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. رایانامه: Taranaseri95@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>صفحات: ۱۳۸۷-۱۴۰۸</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۱۸</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۳/۰۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: بحران آب در ایران، حقوق بشر، حق بر آب، حقوق بین‌الملل.</p>	<p>در عرصه جهانی، آب به عنوان یک ماده حیاتی نقش مؤثری در حیات بشری دارد. با توجه به بحران آب و نبود آب سالم به مقدار کافی برای مصرف همگان در کشورهای مختلف از جمله ایران، لازم است تا به بررسی تعهدات دولت‌ها در رابطه با تأمین حق بر آب به عنوان یکی از مصادیق حقوق بشری به‌طور ویژه پرداخته شود. محقق در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی، به این نتیجه دست یافته است که مطابق با اسناد بین‌المللی، دولت‌ها متعهد هستند با توجه به منابع موجود خود خدمات آب را برای همهٔ اقشار جامعه افزایش دهند؛ در ارتباط با نحوهٔ استفاده صحیح از آب و تأسیسات بهداشتی و روش‌های صرفه‌جویی و مراقبت از منابع آبی آموزش‌های لازم را ارائه کنند و قوانین لازم را برای تضمین آب کافی و سالم برای نسل‌های حاضر و آتی تصویب نمایند. بر این اساس تأکید شده است دولت‌ها اقدامات لازم را در راستای تحقق کامل حق بر آب اتخاذ نمایند. در این راستا، کشور ایران با چالش‌هایی مانند تعارض و پراکندگی قوانین مربوط به حق بر آب مواجه بوده که برای رفع این چالش‌ها نیاز است قانون جامع و کاملی در این زمینه وضع شود.</p>
استناد	انصاری مهبیاری، علیرضا؛ حسینی، زهرا سادات؛ کتابی، علیرضا؛ ناصری کریموند، تارا (۱۴۰۳). تعهدات دولت‌ها در خصوص حق بر آب از دیدگاه حقوق بین‌الملل با نگاه به بحران آب در ایران. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، ۵۴ (۲)، ۱۳۸۷-۱۴۰۸.
DOI	DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2022.339891.3045
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

آب از منابع مهم محیط زیست و بستر حیات است که بعد از هوا مهم‌ترین ماده مورد نیاز موجودات به حساب می‌آید و زندگی تمام موجودات به این منبع بسگی دارد (پارسا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱). اساسی بودن آب برای بقا و تداوم حیات انسان و قلمداد شدن آن به عنوان پیش شرطی برای تحقق دیگر نیازهای انسان مانند غذا و بهداشت، و لزوم دسترسی به آن و نگرانی‌های مربوط به حفظ و نگهداری از این منبع برای آیندگان همواره مورد توجه جامعه جهانی بوده است؛ بنابراین آب یک منبع فوق‌العاده مهم است که تصور حیات و توسعه بشر بدون آن تقریباً امری غیرممکن است. با این حال باید توجه داشت که امروزه جهان با کمبود آب مواجه است (گراوند، ۱۳۹۹: ۱۶۸۴). در تعریفی کلی، حق بر آب یعنی همه افراد بدون هرگونه تبعیض جنسیتی، مذهبی، نژادی و ... بتوانند به آب سالم و باکیفیتی که مقرون به صرفه است، دسترسی داشته باشند (رشیدی، ۱۴۰۱: ۸۴). با افزایش جمعیت در جوامع، نیاز به آب نیز افزایش پیدا کرده است و با توجه به ثابت بودن منابع آبی، در جوامع شاهد بحران آب و کم‌آبی آب سالم هستیم. در سال‌های اخیر، مواردی همچون کمبود طبیعی آب، توزیع نامتوازن، نداشتن جایگزین برای منابع آب، مصرف بیش از اندازه آب، اقتصاد وابسته به کشاورزی، سوءمدیریت در مصارف و فقدان قوانین بین‌المللی حاکم بر آب باعث تشدید این بحران شده است (پارسا و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). کم‌آبی و بحران می‌تواند اثرات مخربی را در محیط و برای انسان‌ها به همراه داشته باشد. کشورهای زیادی از جمله ایران با این معضل و چالش‌های مربوط به آن روبه‌رو هستند. در خصوص بحران آب در جوامع، مدیریت منابع آبی، مسئله مهمی است. مدیریت منابع آب در سطح بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای به مسئله‌ای مهم بدل شده است؛ چراکه با مدیریت صحیح می‌توان بحران آب را کاهش داده و یا حتی از بین برد. در راستای تأمین حق بر آب و کاهش بحران آب، دولت‌ها بازیگران اصلی هستند؛ بنابراین، این پژوهش به دنبال آن است که به این سوال اصلی پاسخ دهد که با توجه به بحران آب در جهان، از دیدگاه حقوق بین‌الملل دولت‌ها چه تعهداتی در راستای تأمین حق بر آب شهروندانشان دارند؟ به عنوان فرضیه این‌طور می‌توان بیان کرد که مطابق با اسنادی مانند نظریه تفسیری شماره ۱۵ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، قطعنامه‌های صادره از مجمع عمومی و شورای حقوق بشر و کمیته‌های فرعی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و دیگر اسناد، دولت‌ها دارای تعهداتی از جمله: تعهد به قانون‌گذاری، تعهد به تأمین و توزیع عادلانه آب، تعهد به حفظ و کنترل کیفیت منابع آبی، تعهد به فراهم کردن بستر مشارکت عموم و دسترسی به عدالت تعهد به احترام، تعهد به حمایت و تعهد به اجرا هستند. بر این اساس، به منظور پاسخ به سوال ذکر شده، در بخش اول این پژوهش به جایگاه حق بر آب در نظام حقوق بین‌الملل پرداخته می‌شود و در بخش دوم بحران آب در جهان و ایران مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲. جایگاه حق بر آب در نظام حقوق بین‌الملل

حیات انسان‌ها به عنوان نخستین حق از حقوق بنیادین بشر در گرو حق بر آب است (الموتی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۴) و همچنین منشا تشکیل و پیشرفت تمدن انسانی در طول تاریخ آب بوده است (رشیدی، ۱۳۹۹: ۲۳) و از موضوعاتی است که با حیات انسان پیوند دارد. آب، سلامتی انسان را افزایش می‌دهد و موجب کنترل و کاهش برخی بیماری‌ها می‌شود (United Nation, 2019: 13). در بسیاری از جوامع آب به عنوان یک مادهٔ باارزش و حیاتی تلقی می‌شود که برای حفظ بقای انسان، کرامت او و رفع نیازهای اساسی زندگی لازم است (Ahmad, 2021: 301) و همگان از نظر روحی و جسمی به این مادهٔ حیاتی نیاز دارند (Bates, 2010: 282). اهمیت آب بر کسی پوشیده نیست و این منبع نیازهای میلیاردها نفر بر روی کرهٔ زمین را تأمین می‌کند. اهمیت آب به اندازه‌ای است که هم در نظام حقوق داخلی کشورها و هم در حقوق بین‌الملل به این مادهٔ حیاتی اشاره شده است (کریمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲) و به عنوان حقی برای انسان‌ها مورد شناسایی قرار گرفته است.

۱.۲. شناسایی حق بر آب در نظام حقوق بین‌الملل

در سال‌های اخیر در سراسر جهان، آب به عنوان یکی از مهم‌ترین مسائل جامعهٔ بین‌المللی نمود پیدا کرده است؛ زیرا که در جامعهٔ بین‌المللی آب به عنوان عنصری اساسی برای زندگی مطرح شده است که برای توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی به آن نیاز است (سیدناصری، ۱۴۰۰: ۱۲). حق دسترسی بشر به آب از دههٔ ۱۹۷۰ در دستور کار جامعهٔ جهانی بوده و سازمان ملل متحد، به عنوان مهم‌ترین و بزرگ‌ترین سازمان بین‌المللی، اسناد، کنوانسیون‌ها و قطعنامه‌هایی را در این زمینه به تصویب رسانده است. مهم‌ترین قطعنامه‌ای که در مورد شناسایی حق بر آب وجود دارد، قطعنامهٔ ۶۴/۲۹۲ مصوب ۲۹ ژوئیه ۲۰۱۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد است که این قطعنامه حق دسترسی افراد به آب و فاضلاب بهداشتی را به عنوان یک حق انسانی به رسمیت می‌شناسد و بیان می‌کند لازمهٔ رسیدن افراد به حیات، دستیابی به آب است و از کشورها و سازمان‌های بین‌المللی دعوت می‌کند که برای ارتقای ارائهٔ آب سالم و قابل دسترس با یکدیگر همکاری کنند.^۱

یکی از اقدامات مجمع عمومی تصویب «کنوانسیون جهانی حقوق کودک» در سال ۱۹۸۹ است. این کنوانسیون به دلیل اینکه تمام جنبه‌های حقوق بشر را شامل می‌شود، از معاهدات بین‌المللی دیگر برجسته‌تر است. بر اساس بند ۱ مادهٔ ۲۴ این کنوانسیون، دولت‌های عضو این معاهده متعهد می‌شوند از طریق تهیهٔ مواد غذایی کافی و آب آشامیدنی سالم که برای مراقبت‌های بهداشتی اولیه مورد نیاز است با

1. General Assembly Resolution, 64/292, The Human Right to Water and Sanitation, 2010, para 5.

بیماری‌ها و سوءتغذیه مبارزه نمایند^۱. سند مهم دیگری که به حق بر آب اشاره دارد کنوانسیون رفع اشکال تبعیض علیه زنان است. در این کنوانسیون به نقش مهم زنان روستایی در مسائل اقتصادی خانواده پرداخته شده و گفته شده است که مشکلات آنها مورد توجه دولت‌های عضو قرار گیرد که آنها از نظر شرایط زندگی مناسب، بهداشت، آب و... مشکلی را نداشته و بدون دغدغه زندگی کنند^۲.

سند دیگری که می‌توان به صورت ضمنی بر اساس آن حق بر آب را احراز کرد، اعلامیه توسعه هزاره است. هدف از این اعلامیه تأمین نیازهای واقعی مردم است، و دولت‌ها مطابق با این اعلامیه باید راهکارهایی را برای به حداقل رساندن فقر و تأمین آب سالم ایجاد کنند^۳. تلاش دیگری که در زمینه حق بر آب صورت گرفت نظریه تفسیری شماره ۱۵ در زمینه حق بر آب است. نظریه تفسیری شماره ۱۵ در بیست‌ونهمین نشست کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل در نوامبر ۲۰۰۲ صادر شد. یکی از بارزترین موارد در زمینه شناسایی حق انسان بر آب در حقوق بین‌الملل این نظریه است. در واقع این نظریه به عنوان اولین سند رسمی‌ای است که حق بر آب در آن به عنوان یک حق بشری تلقی شده است و در جامعه بین‌المللی نمود پیدا کرده است^۴.

حق بر آب در اسناد مختلفی به صورت صریح و ضمنی بیان شده است؛ اما نکته‌ای که وجود دارد این است که این اسناد فاقد ضمانت اجرای حقوقی و رسمی هستند و در این حیطة، تصویب سندی که حق بر آب را به صورت صریح مورد شناسایی قرار دهد و از ضمانت اجرای بالایی برخوردار باشد، نیاز است (مرتضوی‌زاده و میان‌آبای، ۱۳۹۷: ۹). با وجود این، از آنجا که بدون آب سایر حقوق بشر مانند حق بر حیات، حق بر سلامت، حق بر استانداردهای شایسته زندگی، حق بر غذا و حق بر محیط زیست سالم و... تأمین نمی‌شود می‌توان الزامی بودن تحقق آن حق را استنباط نمود. در سرتاسر جهان، کشورهای مختلفی حق بر آب را در قوانین اساسی یا عادی خود به صورت صریح و یا ضمنی مورد شناسایی قرار داده‌اند و همچنین در رویه قضائی کشورها نیز از حق بر آب سخن به میان آمده است. برای مثال در ماده ۱۶ قانون اساسی بولیوی و در ذیل حقوق بنیادین حق هر فردی بر آب و غذا به صراحت بیان شده است^۵؛ و یا در ماده ۴۸ قانون اساسی کشور کنگو، دولت متعهد به تضمین حق بر آب شده است^۶. قانون مدیریت منابع آب کامبوج نیز حق بر آب را به رسمیت شناخته است. این قانون با تأکید بر توسعه پایدار، جزئیات حقوقی تعهدات مصرف‌کنندگان آب در کامبوج را شرح می‌دهد و سیستم مدیریت منابع آب را

1. Covenant on the Rights of the Child, 1989, Art 24
2. Covenant on the Elimination of all forms of Discrimination Against Woman, 1979, Art 14
3. Millennium Declaration, 2000, Goals 7
4. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No.15, 2002, para 2
5. Constitution of the Plurinational State of Bolivia, 2009, Art 16
6. Constitution of the Democratic Republic of the Congo, 2005, Art 48

تشریح می‌کند. مطابق با این قانون هر فردی حق انسانی برای استفاده از منابع آب برای مصرف شخصی و خانگی را دارد.^۱ در سال ۲۰۱۲ کالیفرنیا اولین ایالت در ایالات متحده بود که به صراحت در لایحه ۶۸۵ مجلس ایالتی حق بشر بر آب را به رسمیت شناخت. این لایحه بیان کرد که هر انسانی حق برخورداری از آب سالم، تمیز، مقرون به صرفه و قابل دسترس را دارد.^۲

حق بر آب علاوه بر اینکه در قوانین کشورها بیان شده است در رویه قضایی دادگاه‌ها نیز آمده است. برای مثال دادگاه استیناف بوتسوانا در احقاق حق بر آب جمعیتی که در یکی از نواحی این منطقه ساکن بودند، بیان کرد که مهر و موم کردن یک منبع آبی توسط دولت حق افراد جامعه برای دسترسی به آب برای مصارف خانگی را نقض می‌کند و برای این سخن خود به سه قانون استناد کرد: قانون آب، اعلامیه سازمان ملل متحد درباره حقوق مردمان بومی که حق بر آب آشامیدنی سالم را برای برخورداری از زندگی مهم و حیاتی می‌داند و قانون اساسی بوتسوانا. دادگاه بوتسوانا بر اساس این سه قانون حق بر آب را در کشور خود به رسمیت شناخت و بیان کرد که همه افراد جامعه حق دسترسی بر آب را دارند و فردی را نمی‌توان از این حق خود محروم کرد (Lee, 2019: 19). قضات دادگاه‌های آفریقای جنوبی و هندوستان نیز حق بر آب را در رویه قضایی خود به رسمیت شناخته‌اند و در آرای خود به دستیابی افراد به حق بر آب اشاره کرده‌اند.^۳

۲.۲. تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در قبال حق بر آب

از زمان مطرح شدن حقوق بین‌الملل و ارتباط آن با انسان، مفاهیمی مانند امنیت بین‌المللی، رنگی انسانی به خود گرفت (احمدی و بدیسار، ۱۳۹۵: ۴۰) و ابعاد جدیدی از امنیت، مانند امنیت آب شکل گرفت. امنیت آب این مقوله را مطرح می‌سازد که جوامع از وجود منابع آب کافی و سالم که قابل دسترس باشند و هزینه کمی را برای دولت‌ها فراهم آورد، آسودگی خاطر داشته باشند (فضائلی و رشیدی، ۱۳۹۸: ۲۱۹) دولت‌ها حق بر آب را به عنوان یکی از خدمات عمومی اساسی معرفی می‌کنند و معتقدند، حقی است که همگان می‌توانند از آن بهره‌مند باشند (Kriebaum, 2018: 25) و بخش قابل توجهی از آب متعلق به ملت و مردم است (Neto and Camkin, 2020: 13).

حق بر آب با مفاهیمی همچون حق بر حیات که نسل اول حقوق بشر را شامل می‌شود دارای ارتباط

1. Law on Water Resources Management of the Kingdom of Cambodia, 2007, Art 11. Available at https://library.pppknowledgelab.org/documents/1544/download?ref_site=kl

2. California Assembly Bill No. 685, 2019, para 6. Available at https://leginfo.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=201120120AB685

۳. رجوع کنید به: گراوند، فرشاد (۱۳۹۹). «حق بر آب در پیکره حقوق بین‌الملل و حمایت از آن در داوری سرمایه‌گذاری بین‌المللی». فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، شماره ۴، صص ۱۶۹۵-۱۶۹۷.

است و گاهی در ماده‌ای مستقل و گاهی نیز به صورت غیرمستقیم و در ارتباط با حقوق دیگر بیان شده است (رهنما، ۱۳۹۹: ۱۰) و برای آنکه این حق بتواند در هر جامعه‌ای تحقق یابد، نیازمند مداخله دولت است (جاوید و نیاورانی، ۱۳۹۲: ۵۴). در خصوص اینکه حق بر آب حقی مستقل است و یا در ذیل حقوق دیگر قرار می‌گیرد، باید بیان داشت که این حق در جایگاهی مابین نسل اول و دوم حقوق بشر قرار دارد، تعهداتی را برای دولت‌ها فراهم می‌کند و دولت‌ها برای تضمین حق بر آب افراد اقدامات لازم را انجام می‌دهند (رشیدی، ۱۴۰۰: ۲۹).

زمانی که حقی بنیادین مانند حق حیات مطرح می‌شود، موضوع تعهدات نیز پر رنگ‌تر می‌شود. در ارتباط با حق بر آب نیز موضوع تعهدات دولت‌ها مطرح است. برای اینکه بتوانیم به تعهدات دولت‌ها در زمینه حق بر آب پی ببریم، در ابتدا لازم است با توجه به تعریفی که از حق بر آب ارائه شده است به عناصر این حق پردازیم. حق بر آب یعنی دسترسی بدون تبعیض همه افراد به آب سالم. مطابق با این تعریف، حق بر آب دارای عناصری از جمله موجودیت، کیفیت، قابل دسترس بودن و نبود تبعیض است. منظور از موجودیت آن است که هر فردی در برای تأمین نیازهای شخصی و خانگی خود از آب بهره‌مند باشد. کیفیت، به عنوان عنصر ضروری حق بر آب، سالم بودن آب را بیان می‌کند که افراد بشری حق دسترسی به آب سالم، بدون مواد آلاینده و عاری از هرگونه مواد خطرناک برای سلامتی را دارند. قابل دسترس بودن مهم‌ترین عنصر حق بر آب است و این را بیان می‌کند که همه افراد، بدون تبعیض باید به آب دسترسی داشته باشند و آب فقط برای گروه خاصی نیست و همه می‌توانند از آن بهره‌مند شوند. نبود تبعیض، به عنوان عنصری دیگر از حق بر آب به این اشاره دارد که هیچ تبعیضی اعم از نژادی، قومی، مذهبی، زبانی و ... در تحقق حق بر آب افراد دخالتی ندارد و آب برای رفع نیاز همگان است (نوربخش، ۱۳۹۶: ۳۲). دولت‌ها به موجب میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملزم هستند تا حق بر آب را به شکلی کامل محقق نمایند و نشان دهند که با توجه به منابع موجود خود، تمام تلاش خود را در راستای بهبود حمایت و ارتقای این حق به کار می‌گیرند. تحقق این حق نیازمند اقدامی فراتر از تأمین آب شرب است. در این راستا تعهدات دولت‌ها به دو دسته تعهدات عام و خاص تقسیم‌بندی شده است که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. منظور از منابع موجود، منابعی است که در داخل کشور در دسترس هستند و همچنین منابعی که از طریق کمک و همکاری بین‌المللی از سوی جامعه بین‌المللی حاصل می‌شود.

2. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No.15,2002, Art 12

۱.۲.۲. تعهدات عام دولت‌ها

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با اینکه تحقق تدریجی حق بر آب را از تعهدات عام دولت‌ها می‌داند، با این حال به علت محدودیت‌هایی که در منابع آبی وجود دارد، کشورها را نیز با محدودیت‌های مواجه می‌سازد. کشورها در راستای تعهدات خود در قبال حق بر آب، وظایفی دارند، از جمله: ضمانت بدون تبعیض این حق، تعهد به اتخاذ گام‌هایی برای تحقق کامل مواد ۱۱ و بند ۱ ماده ۱۲ میثاق^۱. اقدامات دولت‌ها در تضمین حق بر آب باید ملموس، هدفمند، عینی، مستمر و ثابت باشد، این اقدامات در تحقق کامل حق بر آب صورت گیرد و تا حد امکان به صورت سریع و مؤثر انجام شوند. تحقق حق بر آب باید برای کشورها امکان‌پذیر و عملی باشد، چرا که همه کشورها بر طیف وسیعی از منابع از جمله آب، فناوری و کمک‌های بین‌المللی تسلط دارند^۲.

۲.۲.۲. تعهدات خاص دولت‌ها

حق بر آب در اسناد مختلفی بیان شده، اما در این اسناد ضمانت اجرای حقوقی و رسمی برای حق بر آب مشخص نشده است؛ و لازم است در این خصوص اقدامات جدی اتخاذ شود، تا همگان بتوانند به آب دسترسی داشته باشند و دولت‌ها در این زمینه دارای مسئولیت هستند (Un Office of the High Commissioner for Human Rights, 2010: 46). اگر دولت‌ها اقداماتی انجام دهند که در اثر این اقدامات حق بر آب محدود شود، باید این موضوع را اثبات نمایند که این اقدام به صورت عمدی انجام نگرفته و دولت قصد محدود کردن حق بر آب را نداشته است، و سعی در جبران این محدودیت دارد. حق بر آب همانند هر حق بشری، سه نوع تعهد خاص را برای دولت‌ها ایجاد می‌کند: (۱) تعهد به احترام، (۲) تعهد به حمایت، (۳) تعهد به اجرا. منظور از تعهد به احترام این است که به احترام این را بیان می‌نماید که دولت‌های عضو از مداخله در بهره‌مندی از حق بر آب، چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم خودداری کنند. دولت‌ها تعهد می‌کنند که از هر درگیری یا مداخله‌ای که دسترسی به آب را محدود کند، خودداری کنند و همچنین، زمانی که کشورها متوسل به مداخلات مسلحانه می‌شوند، برای مجازات طرف مقابل خود، نباید زیرساخت‌ها و خدمات آبی را تخریب و یا دست‌کاری کنند (نوربخش، ۱۳۹۶: ۱۱).

زمانی که از تعهد به حمایت صحبت می‌کنیم، به این اشاره داریم که دولت‌ها وظیفه دارند دخالت اشخاص ثالث در حوزه آب را محدود و در برخی موارد ممنوع کنند، و از طریق تصویب مقررات لازم، این

۱. این مواد به این اشاره دارند که حق بر آب برای تحقق سایر حقوق بشر مانند غذا، پوشاک و مسکن لازم و ضروری است و برای تامین حداقلی استانداردهای یک زندگی از شروط اصلی می‌باشد.

2. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No.15, 2002, Paras 17-18-19.

اجازه را به اشخاص ثالث ندهند که مانع دستیابی افراد به آب شوند و اینگونه حمایت خود را در حوزه آب اعلام کنند. همچنین باید بر روی اقداماتی که مربوط به تهیه، توزیع و خدمات آب می‌شود، نظارت مؤثر داشته باشند تا هیچ تبعیضی در دسترسی به آب آشامیدنی ایجاد نشود (صفاری‌نیا، ۱۳۹۴: ۱۴۰). تعهد به اجرا دولت‌ها را مکلف می‌کند تا اقدامات لازم را در راستای تحقق کامل حق بر آب اتخاذ کنند و همچنین قوانینی را تصویب و برنامه‌هایی را تهیه کنند که حاکی از آن باشد که برای تضمین آب کافی و سالم برای نسل‌های حاضر و آتی تلاش می‌کنند.

وضع قوانین یا اتخاذ تدابیر مناسب اداری، اعتباری، قضایی، تبلیغاتی و سایر تدابیر، الزاماتی را برای دولت‌ها مطرح می‌کند که موجبات تحقق کامل حق بر آب را فراهم می‌آورند (Scanlon, Casser and Nemes, 2004: 22). مطابق با اسنادی مانند نظریه تفسیری شماره ۱۵، قطعنامه‌های صادره از مجمع عمومی و شورای حقوق بشر و کمیته‌های فرعی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت‌ها برای عملی ساختن تعهدات عام و خاص خود مکلف به رعایت تعهدات عملی و اجرایی هستند. مهم‌ترین تعهداتی که در این راستا دولت‌ها باید اجرا کنند، تعهد به قانون‌گذاری، تعهد به تأمین و توزیع عادلانه آب، تعهد به حفظ و کنترل کیفیت منابع آبی، تعهد به فراهم کردن بستر مشارکت عموم و دسترسی به عدالت می‌باشد (رشیدی، ۱۴۰۰: ۳۳).

میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بند ۱ ماده ۲ خود بیان می‌کند که دولت‌های متعهد در راستای اجرای تعهدات میثاق مکلف به استفاده از تمامی ابزارهای مناسب و اتخاذ تدابیر قانونی می‌باشند. مطابق با این بند، دولت‌ها باید در راستای تعهدات خود در قبال حق بر آب قوانینی را تصویب کنند که در تعارض و مخالف با این حق نباشد و به صورت کامل تمام جنبه‌های آن را شامل شود. دسترسی حداقلی به آب سالم و با کیفیت یکی از تعهدات اجرایی دولت‌ها است که در نظریه تفسیری شماره ۱۵ نیز به این مطلب اشاره شده است. این نظریه بیان می‌کند که دولت‌ها در مواردی همچون دسترسی حداقلی شهروندان به آب برای مصارف خانگی و شخصی، دسترسی بدون تبعیض به خدمات و امکانات آبی (به خصوص گروه‌های محروم و به حاشیه رانده‌شده جوامع) و توزیع عادلانه منابع آب اطمینان حاصل کنند و حق دسترسی به آب باید برای همه افراد در یک جامعه صورت گیرد. از وظایف اصلی دولت‌ها در حوزه حق بر آب، حفظ کیفیت منابع آبی است و دولت‌ها باید از آلوده کردن آب به صورت غیرقانونی خودداری کنند. به طور مثال، آب را از طریق آزمایش‌های تسلیحاتی آلوده نکنند و مانع از ورود ضایعات اماکن دولتی به آب شوند (رشیدی، ۱۴۰۰: ۳۵). زمانی که دولت‌ها حق بر آب را مورد شناسایی قرار می‌دهند، اثری که به همراه دارد این است که شهروندان یا گروه‌هایی که حق بر آب

1. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966. Art 2(1)

2. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No.15,2002, Paras .37_42

آنها نقض شده است، می‌توانند با رجوع به مراجع قضایی و یا به شیوه‌های دیگر در سطح ملی و بین المللی حق خود را به دست آورند. نظریه تفسیری شماره ۱۵ در این خصوص بیان می‌دارد که افرادی که حق بر آب آنها نقض شده است باید به شیوه‌های جبران خسارت مانند غرامت، تضمین عدم تکرار، جلب رضایت و ... دسترسی داشته باشند^۱.

بنابراین برای اینکه افراد بتوانند از نقض حقوق خود جلوگیری کنند لازم است که دولت‌ها بستری را فراهم نماید که دسترسی عادلانه به آب سالم و باکیفیت ایجاد شود؛ و در این بستر، ناقضین حق بر آب در قبال اعمال خود پاسخگو باشند. در هر جامعه‌ای علاوه بر اینکه به اقدامات دولت‌ها نیاز است، به مشارکت مردم نیز نیاز است؛ چرا که مشارکت از زمان‌های گذشته در جوامع مورد توجه بوده است و یک عنصر کلیدی در توسعه جوامع قلمداد می‌شود (بقایی و همکاران، ۱۳۸۷: ۹۱). از آنجایی که مشارکت عموم مردم در تصمیم‌گیری‌ها و نظارت بر کارها پایه اصلی یک حاکمیت است و بخش عمده‌ای از آب توسط مردم مورد استفاده قرار می‌گیرد، اتخاذ تصمیمات درباره آب، بدون رضایت مردم محقق نمی‌شود (رشیدی، ۱۴۰۰: ۳۶)، بنابراین لازم است که برای تحقق مشارکت مردم و رسیدن به یک حکمرانی مطلوب، بستری فراهم شود تا مردم بتوانند درباره مسائل مربوط به آب شرکت داشته باشند و تصمیم‌گیری کنند.

۳. بحران آب در جهان و ایران

برای بقا و تشکیل محیط زیست عناصری لازم است که یکی از این عنصر آب است. ۷۰ درصد از سطح کره زمین را آب تشکیل داده است که ۹۷ درصد آن را آب‌های شور و تنها ۳ درصد را آب‌های شیرین در بر گرفته است و از این ۳ درصد مقدار قابل توجهی از آن قابل دسترس بشر نیست و مقدار باقی مانده نیز با توجه به افزایش جمعیت در جهان، رو به کاهش است (جعفرزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

۱.۳. بحران آب در جهان

کمبود و بحران آب معضلی است جهانی که کشورهای زیادی با این مسئله مواجه هستند. مطابق با پیش‌بینی سازمان خواربار و کشاورزی سازمان ملل، تا سال ۲۰۲۵ میلادی ۱/۹ میلیارد نفر با کمبود آب زندگی خواهند نمود و دو سوم از جمعیت جهان با تنش مواجه می‌شوند (سفاهن و همکاران، ۱۳۹۵: ۳). بحران آب زمانی ایجاد می‌شود که در دسترسی به آب با مشکل مواجه شویم. بسیاری از کشورهای جهان به علت افزایش جمعیت در وضعیت بحران آب قرار دارند و این بحران نه تنها کشورهای منطقه غرب و

1. General Comment No.15: The Right to Water. Paras.55

آفریقا را در بر گرفته است، بلکه بسیاری از کشورهای دیگر در سایر مناطق نیز در این بحران قرار دارند (نصرالهی و شهری، ۱۳۹۹: ۴۲۴). مطابق با آمارهای سازمان‌های بین‌المللی از جمله شورای جهانی آب، یونسکو و سازمان ملل منابع آب قابل شرب در مقیاس جهانی بسیار نگران‌کننده است. از دیدگاه شورای جهانی آب تا سال ۲۰۵۰ اغلب کشورهای جهان دچار بحران آب می‌شوند (اسکندری، ۱۳۸۹: ۵۴). به صورت کلی وقوع بحران آب در سطح جهانی و در روابط کشورهای جهان با یکدیگر در دهه‌های آتی را می‌توان از سه منظر مورد بررسی قرارداد: اول، کمبود منابع آب و افزایش روزافزون استفاده از منابع آبی موجود، دوم، اشتراک در منابع آب زیرزمینی و رودهای فرامرزی و سوم، نارسایی قوانین بین‌المللی حاکم بر آب‌های مشترک. زمانی که کمبود آب و بحران آب وجود داشته باشد مسائلی مانند مهاجرت، ناهنجاری‌های اجتماعی و پیامدهای زیست‌محیطی نیز مطرح می‌شود و به صورت ناخودآگاه امنیت یک منطقه تحت تأثیر قرار می‌گیرد (پیرسلامی و اتابکی، ۱۳۹۶: ۳۰). زمانی که در جامعه‌ای با بحران آب مواجه نباشیم، جامعه‌ای به دور از بیماری‌های ناشی از کم‌آبی، محیطی سالم و عاری از خطر برای زندگی خواهیم داشت و همچنین به رسمیت شناختن حق بر آب، تغییر فرهنگ را در جوامعی که محیط پرخطر و ناامنی دارند به دنبال خواهد داشت (Arden, 2016: 789). بنابراین بحران آب یک مشکل بسیار حائز اهمیت و جدی است که مردم جهان را با معضلات بسیاری از جمله فقر، انحرافات اجتماعی، جنگ، اختلافات سیاسی و ... مواجه نموده است و نسل امروزی را با تهدیدی جدی مواجه کرده است. حل این بحران نیاز به همبستگی و همکاری کلیه کشورهای جهان دارد.

۲.۳. ایران و معضل بحران آب

بحران آب و رشد جمعیت با یکدیگر ارتباط دارند. به عبارت دیگر مهم‌ترین عامل کاهش مصرف آب، رشد جمعیت است (بیران و هنربخش، ۱۳۸۷: ۱۹۸). کشور ایران به لحاظ جغرافیایی در منطقه خشک جهان قرار گرفته است و نبود بارش کافی نیز بر این بحران تأثیر می‌گذارد. برای سنجش میزان بحران شاخص‌هایی تعیین شده است (بیران و هنربخش، ۱۳۸۷: ۱۹۸). مطابق با شاخص فالکن مارک اگر سرانه آب در سال ۱۷۰۰ متر مکعب باشد، شاخص تنش و میزان ۱۰۰۰ مترمکعب شاخص کمبود آب می‌باشد. بر اساس شاخص سازمان ملل، میزان درصد برداشت آب تجدیدپذیر هر کشوری به عنوان شاخص اندازه‌گیری بحران آب است. مطابق با این شاخص اگر میزان برداشت آب یک کشور بیشتر از ۴۰ درصد کل منابع آب تجدیدپذیر آن باشد، کشور با بحران آب روبه‌رو بوده و اگر بین ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد بحران آب در موقعیت متوسط و اگر بین ۱۰ تا ۲۰ درصد باشد بحران آن منطقه در حد معتدل است. مطابق با شاخص مؤسسه بین‌المللی مدیریت آب، دو عامل به صورت هم‌زمان مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ عامل

اول، درصد برداشت کنونی نسبت به کل منابع آب سالیانه و عامل دوم، درصد میزان برداشت آب در آینده نسبت به برداشت آب در حال حاضر است (کماسی و گودرزی، ۱۳۹۴: ۵). بررسی شاخص‌های آب در ایران نشان می‌دهد که مطابق با شاخص فالکن مارک سرانه آب تجدیدپذیر ایران از مرز ۱۷۰۰ متر مکعب گذشته است و مطابق با شاخص سازمان ملل، ۷۰ درصد کل آب تجدیدپذیر کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد و مطابق با شاخص مؤسسه بین‌المللی مدیریت آب نیز منابع آبی کشور به صورت چشم‌گیری کاهش پیدا کرده‌اند؛ بنابراین مطابق با این سه شاخص کشور ایران دچار تنش آبی شده است و با توجه به اینکه منابع آبی کشور ثابت است و جمعیت رو به افزایش است، در صورت عدم اتخاذ سیاست‌های مناسب و مدیریت منابع آب دور از انتظار نیست که این شرایط تشدید شود (محمدجانی و یزدانیان، ۱۳۹۳: ۱۴۰).

در طی سال‌های اخیر به علت بارش‌های ناکافی و نبود مدیریت صحیح و استفاده نادرست از آب در بخش کشاورزی و افزایش میزان تجزیه منابع آب، کشور با بحران کمیابی آب مواجه شده است (رجبی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲). این بحران به اندازه‌ای جدی است که در برخی از مناطق شهری و روستایی، دستیابی به آب با مشکل مواجه شده است. بنابراین برای غلبه بر بحران آب و مشکلات مربوط به آن، نه تنها به تلاش و همکاری مصرف‌کنندگان نیاز است، بلکه باید کل جامعه از سیاست‌گذاران گرفته تا قانون‌گذاران، مدیران، کارشناسان و حتی جوامع محلی، در این راستا از هیچ کمکی دریغ نکنند، به این واسطه مسئله آب به عنوان یک مسئله عمومی و مشترک در جامعه مطرح شود و در این مسیر، رسانه‌های داخلی به فرهنگ‌سازی درباره آب بپردازند، تا به نوعی این موضوع سرلوحه اقدام‌های ملی شود (مظاهری و طالبی، ۱۳۹۴: ۴). در نتیجه با کاهش مصرف آب و ایجاد مدیریتی مطلوب و کارآمد در بهره‌برداری بهینه از منابع موجود و به‌کارگیری روش‌های نوین در مصرف آب شاید بتوان از این بحران عبور کرد.

۳.۲.۱. رویکرد نظام حقوقی ایران در خصوص حق بر آب

همانگونه که مسئله حق بر آب در نظام حقوق بین‌الملل به یک مسئله مهم تبدیل شده است، در نظام حقوق داخلی نیز باید یک موضوع مهم قلمداد شود و مدیریت دولت در این زمینه با حساسیت بیشتری همراه باشد (نوروزی، ۱۳۹۷: ۸۷۲). مدیریت دولت در منابع آب مسئله مهمی است و اگر این مدیریت به نحو صحیح انجام شود، تأثیرات آن را در جامعه خواهیم دید و اگر با ضعف و سوءمدیریت همراه باشد اتفاقات ناگواری را در عرصه اقتصاد و امنیت به همراه خواهد داشت (دالوند و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۷۸). در عصر حاضر، وجود منابع آب از شاخص‌های توسعه بوده (پارسا و همکاران، ۱۳۹۴: ۳) و جزئی از ثروت ملی به حساب می‌آید (فریادی، ۱۳۹۶: ۱۳۷). از این رو خشکسالی‌ها و کمبود آب در بسیاری از نقاط،

انسان را به این فکر فرو می‌برد که باید به ارزش این ماده حیاتی پی ببرند و در حفظ آن تلاش خود را بکنند. در کشور ایران مانند سایر کشورها به دلایل بسیاری از جمله نبود بارش کافی و مدیریت نادرست، با معضل کمیابی آب روبه‌رو هستیم که هم حیات انسان‌ها و هم سایر موجودات را به خطر انداخته است (محمدی و همکاران، ۱۳۸۵: ۷۹). کشور ما کوشیده است تا مؤلفه‌های حق بر آب را به صورت ضمنی مورد شناسایی قرار دهد. افزون بر این، به برخی کنوانسیون‌های بین‌المللی که به حق بر آب پرداخته‌اند، مانند کنوانسیون حقوق کودک و کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت ملحق شده است (رشیدی، ۳ مرداد ۱۴۰۰). حق بر آب در این دو کنوانسیون به صورت صریح بیان نشده، اما به علت پیوند و ارتباطی که بین حق بر آب و حق بر حیات وجود دارد، رعایت حق بر آب مانند سایر حقوق بشری برای همگان مورد تاکید قرر گرفته است (رشیدی، ۳ مرداد ۱۴۰۰).

در قوانین موضوعه ایران به صورت ضمنی به حق بر آب اشاره شده است و ضمن اینکه به تعهدات دولت در مقابل مردم اشاره می‌کند، به تکالیفی که مردم نیز در مقابل حق بر آب دارند اشاره می‌نماید و مهم‌ترین نکته‌ای که در این خصوص بیان می‌کند، الزام مصرف‌کنندگان به استفاده بهینه از آب است (فریادی، ۱۳۹۷: ۱۶۵). اصول ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از حق بر بهداشت و تأمین آب سخن گفته است و به وظایف عمومی دولت‌ها برای تضمین دسترسی همگان به آب آشامیدنی سالم و تأسیسات بهداشتی اشاره می‌کند و در سیاست‌های کلی نظام و در قوانین برنامه توسعه بر مدیریت منابع آبی، حفظ کیفیت آب و مقابله با خشکسالی تأکید شده است (رشیدی، ۱۴۰۱: ۸۶). در قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱ بیان شده است که آب به عنوان یک منبع عمومی و مشترک در جامعه است که همگان حق بهره‌مندی از آن را دارند (صفاری‌نیا، ۱۳۹۴: ۱۴۸). همچنین حق بر آب به صورت ضمنی در قوانینی از جمله قانون مجازات اخلال‌کنندگان در تأسیسات آب، برق، گاز و مخابرات کشور (۱۳۵۱)، قانون مجازات‌های بازدارنده (۱۳۷۵)، قانون آب و نحوه ملی شدن آن (۱۳۴۷)، قانون تشکیل شرکت‌های آب و فاضلاب (۱۳۶۹) و قانون توسعه و بهینه‌سازی آب شرب شهری و روستایی در کشور (۱۳۹۴) مورد اشاره قرار گرفته‌اند (پرویزی فر و دیگران، ۱۳۹۹: ۷).

ویژگی‌ای که بین همه این قوانین مشترک است این است که در هیچ کدام از این قوانین، حق بر آب به صورت صریح بیان نشده است. طی بیانیه‌ای که در منشور حقوق شهروندی منتشر شده است، مردم برای اینکه بتوانند در حیات اجتماعی مشارکت داشته باشند باید از یک نظام اقتصادی شفاف، مسکن، تغذیه و آب آشامیدنی سالم، رفاه و آسایش برخوردار باشند تا بتوانند در جامعه خود به نحو مؤثر فعالیت داشته باشند (منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵: ب). نهاد ناظر و پیگیر در راستای اجرای قوانین داخلی یک کشور که در صورت نقض حق بر آب افراد، می‌تواند امکان جبران خسارت مناسب و کافی را

از طریق الزام دولت فراهم نمایند، مجلس و سیستم قضایی آن کشور هستند که با استناد به اسناد بین المللی موجود در زمینه آب و قوانین ویژه‌ای که حق بر آب را به رسمیت می‌شناسند به نیازهای اساسی عامه مردم رسیدگی می‌کنند و مجلس نیز با قانون‌گذاری و تصویب قوانین خاص در این حوزه می‌تواند کمک مؤثری داشته باشد (پیرمحمدی، ۵ مرداد ۱۴۰۰).

یکی از ارکان حاکمیتی در کشور که در تضمین و اجرای حق بر آب نقش مؤثری دارد، قوه قضائیه است. مطابق با اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه به عنوان قوه‌ای مستقل است که از حقوق فردی و اجتماعی مردم پشتیبانی می‌کند، عدالت را در جامعه محقق می‌سازد، در این راستا دارای یکسری وظایف است و یکی از مهم‌ترین وظایفی که این قوه به عهده دارد، نظارت بر حسن اجرای قوانین است. به‌رغم اینکه حق بر آب در قوانین ایران به صراحت بیان نشده‌اند، بسیاری از تعهداتی که در زمینه حق بر آب وجود دارد از همین قوانین مانند قانون مدیریت مصرف، قانون کنترل کیفیت منابع آبی، قانون بهینه‌سازی مصرف منابع آبی و قوانین دیگر ایجاد شده است (رشیدی، ۱۴۰۰: ۵۰). مطابق با اصل ۱۵۶ قانون اساسی، قوه قضائیه در تعهد به تضمین اجرای حق بر آب محدود به دستیابی به عدالت نیست و در این زمینه باید در سه بعد پیشگیری، نظارت و دادخواهی نیز ثمربخش باشد. برای مثال با ممانعت از نقض حقوق افراد به طرق مختلف مانند افزایش آگاهی و فرهنگ اجتماعی درباره حق بر آب، اصلاح قوانین موجود در حوزه آب و برقراری تعامل با مردم، می‌تواند حق بر آب افراد را تضمین نماید و یا در موضوع نظارت، زمانی که ناظر بر عملکرد نهادهای مسئول اجرای حق بر آب باشد، این نهادها وظایف خود را به نحو احسن انجام می‌دهند و در این صورت افراد می‌توانند از حقوق خود بهره‌مند شود.

دادخواهی نخستین گام در تحقق عدالت است. به همین دلیل با شناسایی حق بر آب، شهروندان در مقام مدعی حق و دولت در مقام مجری قرار می‌گیرند و زمانی که حق مورد ادعا اجرا نمی‌شود، مجریان مکلف به پاسخگویی در برابر اجرا نشدن حق و یا قصور خود هستند و قوه قضائیه اصلی‌ترین نهاد اقامه کننده حق دادخواهی است (رشیدی، ۱۴۰۱: ۹۵).

۲.۲.۳. امنیت آب در ایران

امنیت آب اصطلاحی است که از دهه ۱۹۹۰ میلادی در جوامع مطرح شد و نخستین بار در اعلامیه اجرایی دومین مجمع جهانی آب ذکر شد. نهادها و حقوق‌دانان، تعریفی را از این اصطلاح بیان نموده‌اند. مطابق با این تعریف، امنیت آب یعنی قابلیت دستیابی به مقدار و کیفیت قابل قبولی از آب برای سلامتی و زندگی با سطح خطرات قابل قبولی برای مردم، محیط زندگی و اقتصاد. به صورت کلی، یعنی هر فرد در هر جامعه‌ای به آب سالم و کافی دسترسی داشته باشد و در دسترسی به آب با امنیت مواجه باشد.

امنیت آبی در جوامع با چالش‌های از جمله بحران کمبود آب، افزایش آلودگی آب، کمبود دسترسی افراد به آب و موارد دیگر روبه‌رو است (رشیدی، ۱۳۹۹: ۳۸).

مفهوم مخالف امنیت آب، ناامنی است که جوامع بسیاری از جمله ایران با ناامنی آب مواجه هستند و این ناامنی عمده‌ترین خطری است که جوامع را با چالش‌هایی مواجه ساخته است. کشور ایران به این علت که در منطقه‌ای خشک و نیمه‌خشک قرار دارد و آب به عنوان یک منبع کمیاب در کشور مطرح شد، مسئله امنیت آب از جایگاه ویژه‌ای در جامعه برخوردار است (سلامی و طاهری ریکنده، ۱۳۹۸: ۷۵). دستیابی به آب از مهم‌ترین مؤلفه‌های امنیت است. در کشور ایران به علت عواملی مانند کاهش میزان بارندگی، افزایش میزان برداشت آب، حفر زیاد چاه‌های غیرمجاز و عوامل دیگر، مردم در دستیابی به آب با مشکل مواجه شده‌اند. هماگونه که بیان شد، بحران آب یکی از چالش‌های امنیت آب است و این بحران اثراتی را مانند فرونشست زمین در مناطق مختلف را به دنبال دارد. همچنین، انتقال آب از یک استان به استان دیگر علاوه بر افزایش بحران آب در یک منطقه، باعث ایجاد بروز تحرکات و اعتراضات مردمی می‌شود. برای مثال، استان‌های اصفهان، خوزستان، آذربایجان غربی و دیگر استان‌ها، با اثرات انتقال آب مواجه هستند. علاوه بر بحران آب و انتقال آن، افزایش حفر چاه‌های غیرمجاز و کاهش تراز آبی منطقه مشکلاتی را در دستیابی به آب ایجاد کرده است. بنابراین، برای ایجاد امنیت در دستیابی به آب، اجرای مدیریت یکپارچه منابع آب در کشور مؤلفه مهمی است و به‌واسطه مدیریت می‌توان امنیت آب را در جامعه تضمین کرد (نمازی شیشوان و دیگران، ۱۳۹۷: ۹۶). در موضوع مدیریت منابع باید گفت که توسعه جوامع و افزایش جمعیت، نیاز به آب را افزایش داده است و به علت اینکه منابع آبی محدود هستند، این منابع توانایی برطرف کردن نیاز همه افراد را ندارد. یکی از اقداماتی که دولت‌ها برای رفع این مشکل می‌توانند انجام دهند، تضمین دسترسی آب برای همگان است که با شناسایی و اجرای تعهدات مربوط به حق بر آب محقق می‌شود. بنابراین دولت‌ها به عنوان رکن اصلی در مدیریت امنیت آب تعهداتی همچون تأمین و حفاظت از منابع آب، تأمین دسترسی متوازن افراد به آب و حفظ این منبع برای نسل‌های بعد را دارند (فضائلی و رشیدی، ۱۳۹۸: ۱۹۸).

۳.۲.۳. ایران و چالش‌های حق بر آب

دسترسی به آب شیرین یکی از مسائل مهم کشورها است و امروزه به مسئله‌ای چشم‌گیر بدل شده است؛ چرا که در گذشته به علت جمعیت کم، کم‌آبی و یا بحران آب به اندازه امروز محسوس نبوده است؛ اما امروزه به علت افزایش روزافزون جمعیت نیاز به این منبع نیز افزایش پیدا کرده است. بنابراین بحران آب بیش از گذشته مشهود است. در سال‌های اخیر، به دلیل تنش‌ها، مشکلات اقتصادی و سیاسی، بحران‌ها و خشکسالی‌ها در حوزه منابع آب، دولت در حل مسائل آبی به یک تغییر بنیادین نیاز دارد و لازم است در

این زمینه برنامه‌ریزی‌های جدید و دقیقی صورت بگیرد تا بتواند این مشکل را حل کند (موسوی و دیگران، ۱۳۸۸: ۵). از مهم‌ترین چالش‌های که درخصوص حق بر آب در ایران وجود دارد، دسترسی به آب سالم و باکیفیت است. حق بر آب سالم و با کیفیت یکی از حقوق مهم انسانی است که در سایه این حق، حقوق بشری دیگری مانند حق حیات، حق بر غذا و ... محقق می‌شود. شناسایی حق بر آب به عنوان یک حق بشری، نتیجه‌ای که به دنبال دارد این است که دولت در دسترسی شهروندان به آب مداخله‌ای نکند و این عدم مداخله ابهاماتی را به‌ویژه در ایران که آب را یک کالای عمومی و در اختیار دولت می‌داند، ایجاد می‌کند و اینگونه برداشت می‌شود که عمومی بودن آب و مداخله دولت در توزیع آن با این حق بشر در تعارض باشد (فضائلی و رشیدی، ۱۳۹۸: ۲۰۸) اما در رفع این ابهام باید گفت که دولت ایران مانند سایر دولت‌ها در تأمین حق بر آب با تعهداتی روبه‌رو است و مطابق با تعهد به اجرایی که دارد، در تحقق حق بر آب شهروندانش مستلزم انجام اقداماتی از جمله صیانت از منابع آب، اجرای روش‌های مصرف بهینه آب، مدیریت منابع آب و ایجاد تأسیسات آب‌رسانی است. عدم شناسایی صریح حق بر آب در قوانین داخلی یکی دیگر از این چالش‌ها محسوب می‌شود. دولت زمانی می‌تواند به اجرا و تضمین یک حق مبادرت ورزد که آن حق را در قوانین داخلی خود مورد شناسایی قرار داده باشد. تا زمانی که قوه مقننه این حق را شناسایی نکند، سخن گفتن از اجرای این حق و تضمین آن امری بیهوده است. بنابراین در قدم اول، ابتدا باید این حق توسط قوه مقننه در قوانین داخلی کشور شناسایی شود تا قوه مجریه بتواند در این زمینه قوانین را اجرا و این حق را تضمین کند (رشیدی، ۱۴۰۰: ۸۱).

چالش دیگری که در حوزه حق بر آب با آن مواجه هستیم، تعارض و پراکندگی قوانین مربوط به آب است. قوانین گوناگون، پراکندگی آنها و حجم زیاد قوانین باعث می‌شود که در اجرای این قوانین سردرگمی ایجاد شود و این امر موجب می‌شود که در رسیدگی به دادرسی‌های مربوط به آب با مشکل مواجه شویم. برای رفع این چالش، نیاز است که قوا با همکاری یکدیگر و با انجام کارشناسی‌های دقیق این پراکندگی قوانین را برطرف و قانون جامعی را ایجاد کنند (رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۰۲). چالش دیگر این است که مسائل مربوط به دعاوی آبی به صورت تخصصی است (مدنیان و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۶۶)، به عبارت دیگر، به این علت که آب با بخش‌های مختلفی مانند صنعت، محیط زیست، مسائل بهداشتی و... ارتباط دارد و چندبعدی است، باعث می‌شود که دعاوی آبی گسترده‌ای مطرح شود و حل و فصل این دعاوی نیازمند آگاهی کامل به مسائل آبی است؛ اما از آنجا که در دانشکده‌های حقوقی درسی تحت عنوان حقوق آب تعریف نشده است، بسیاری از کارشناسان حقوقی و قضات از مبانی پایه‌ای این حق آگاهی و اطلاعی ندارند، و همین امر باعث می‌شود که با نقض حق بر آب مواجه شویم.

از چالش‌های مهم دیگر درخصوص آب، مسئله حکمرانی است. از نظر حقوقی برنامه‌ای مدون برای تحقق حکمرانی به هم پیوسته منابع آب و همچنین مکانیزم‌های مناسب برای اجرای این برنامه از نظر

ضمانت اجرایی وجود ندارد. علاوه بر این، توسعه عمرانی بدون برنامه از جمله توسعه شهرهای فعلی و احداث شهرهای جدید بدون توجه به محدودیت‌های منابع آب صورت می‌گیرد که نشان‌دهنده حکمرانی ضعیف در این حیطة است (مدنیان و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۶۴). چالش دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد، غیربازدارنده بودن مجازات‌های جرایم آبی است. با وجود اینکه قوانین مجازات‌کننده زیاد هستند، به دلیل عدم کفایت این قوانین و مجازات‌ها، در انجام وظیفه بازدارندگی از ارتکاب جرایم نتوانستند به صورت مؤثر عمل کنند. برای نمونه در ماده ۴۶ قانون توزیع عادلانه آب، به‌رغم اعلام کردن ممنوعیت آلودگی آب، مجازاتی برای مرتکبین در نظر نگرفته شده است. اقدامات پیشگیرانه درباره حفاظت از منابع طبیعی نقشی حیاتی دارد. در همین خصوص، معاونت حقوقی قوه قضائیه می‌تواند به تنقیح قوانین مربوطه به جرایم آبی بپردازد (رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۰۵).

در خصوص حق بر آب چالش‌های دیگری نیز وجود دارد، مانند عدم شفافیت در تصمیم‌گیری مسئولین، صدور مجوزهای برداشت بی‌رویه آب، انتقال منابع آب بدون انجام ارزیابی آثار زیست‌محیطی که هرکدام از چالش‌ها باعث ایجاد بحران آب می‌شود. برای اینکه بتوان این چالش‌ها را مرتفع نمود لازم است که قوانین مربوط به آب توسط نهادهای حاکمیتی به رسمیت شناخته شود و قانونی جامع و کامل در خصوص حق بر آب ایجاد شود چرا که با قانون‌گذاری مطلوب در این زمینه به مدیریت صحیح این منبع خواهیم رسید (سید مرتضی حسینی، ۱۳۹۷: ۲۸) و علاوه بر این آگاهی و اطلاع‌آز آن حق نیز هم توسط مردم و هم توسط کارشناسان و قضات افزایش یابد و یک نهادی که مرتبط با این حوزه باشد تشکیل شود تا بتواند به صورت کاملاً تخصصی به مسائل و مشکلات آب رسیدگی کند تا در جامعه شاهد کم‌آبی نباشیم و همگان بتوانند از این منبع بهره‌مند شوند (رشیدی، ۱۴۰۰: ۵۵). در سال‌های اخیر، به دلیل تنش‌ها، مشکلات اقتصادی و سیاسی، بحران‌ها و خشکسالی‌ها در حوزه منابع آب، دولت در حل مسائل آبی به یک تغییر بنیادین نیاز دارد و لازم است در این زمینه برنامه‌ریزی‌های جدید و دقیقی صورت بگیرد تا بتواند این مشکل را حل کند (موسوی و دیگران، ۱۳۸۸: ۵).

۴. نتیجه

از مسائل مهم در طول زندگی بشر آب و حق بر آب است که در اسناد مختلفی به این حق اشاره شده است و کشورهای زیادی در نظام داخلی خود این حق را شناسایی کرده‌اند. حفظ و حراست از آب مسئله مهمی است چرا که منبعی است مهم برای آیندگان و با توجه به اینکه میزان آب شیرین در جهان ۳ درصد است و از این مقدار نیز درصدی از آن در دسترس بشر نیست، در نحوه مصرف آن باید دقت شود؛ زیرا با توجه به رشد جمعیت و کاهش منابع آبی در آینده‌ای نه چندان دور در جوامع شاهد بحران و کم

آبی خواهیم بود. این پژوهش در راستای پاسخ دادن به سوال اصلی که مطرح شده است، مشخص کرد که دولت‌ها در تضمین حق بر آب افراد دارای تعهدات عام و خاص هستند. در تعهدات عام، باید اقداماتی را به صورت هدفمند، ملموس، مستمر و با ثبات در جامعه انجام دهند تا افراد بتوانند به این حق دسترسی داشته باشند. دولت‌ها در تعهدات خاص، با تعهدات سه‌گانه احترام، حمایت و اجرا مواجه هستند و مطابق با این تعهدات باید حق بر آب را در جوامع خود مورد شناسایی قرار دهند و برای جلوگیری از نقض آن اقداماتی را انجام دهند. مهم‌ترین تعهدات خاص که دولت‌ها در حوزه حق بر آب با آنها مواجه هستند، تعهد به قانون‌گذاری، تعهد به تأمین و توزیع عادلانه آب، تعهد به حفظ و کنترل کیفیت منابع آبی، تعهد به فراهم کردن بستر مشارکت عموم‌برای دسترسی به عدالت است. دولت‌ها در راستای تعهدات خود در قبال حق بر آب باید قوانینی را تصویب کنند که در تعارض و مخالف با این حق نباشد و به صورت کامل تمام جنبه‌های آن را شامل شود و همچنین بستری را فراهم کند که همگان بتوانند بدون تبعیض، به آب سالم و باکیفیت دسترسی داشته باشند و خدمات آب به صورت عادلانه در تمام نواحی توزیع شود. برای تشخیص بحران آب شاخص‌هایی ارائه شده است که مطابق با این شاخص‌ها کشور ایران در وضعیت بحران آب قرار گرفته است و نیاز به مداخله دولت برای رفع حداقلی این مشکل وجود دارد. علاوه بر این، در دستیابی به حق بر آب با چالش‌هایی نیز مواجه هستیم. از مهم‌ترین چالش‌های حق بر آب می‌توان به این اشاره کرد که تعارض و پراکندگی قوانین مربوط به آب زیاد است و یک قانون واحد که این حق را به صورت کامل بیان کند وجود ندارد و نیز نهادی که به صورت تخصصی به دعاوی و مسائل مربوط به آب بپردازد، در جامعه ایجاد نشده است. از چالش‌های مهم دیگر در خصوص آب، مسئله حکمرانی است. از نظر حقوقی برنامه ای مدون برای تحقق حکمرانی به هم پیوسته منابع آب و همچنین مکانیزم‌های مناسب برای اجرای این برنامه از لحاظ ضمانت اجرایی وجود ندارد و همچنین با وجود اینکه قوانین مجازات‌کننده در خصوص حق بر آب زیاد هستند، به دلیل عدم کفایت این قوانین و مجازات‌ها، در انجام وظیفه بازدارندگی از ارتکاب جرایم نتوانستند به صورت موثر عمل کنند. برای نمونه در ماده ۴۶ قانون توزیع عادلانه آب، به رغم اعلام ممنوعیت آلودگی نیز وجود دارد، مانند عدم شفافیت در تصمیم‌گیری مسئولین، صدور مجوزهای برداشت بی‌رویه آب، انتقال منابع آب بدون انجام ارزیابی آثار زیست‌محیطی که هر کدام از چالش‌ها باعث ایجاد بحران آب می‌شود. برای اینکه بتوان این چالش‌ها را مرتفع نمود لازم است که قوانین مربوط به آب توسط نهادهای حاکمیتی به رسمیت شناخته و قانونی جامع و کامل در خصوص حق بر آب ایجاد شود؛ چرا که با قانون‌گذاری مطلوب در این زمینه به مدیریت صحیح این منبع خواهیم رسید و علاوه بر این آگاهی و اطلاع از آن حق هم توسط مردم و هم توسط کارشناسان و قضات افزایش یابد و یک نهادی که مرتبط با این حوزه باشد تشکیل شود تا بتواند به صورت کاملاً تخصصی به مسائل و

مشکلات آب رسیدگی کند تا در جامعه شاهد کم آبی نباشیم و همگان بتوانند از این منبع بهره‌مند شوند.

منابع

۱. فارسی

الف) کتابها

۱. رشیدی، مهناز (۱۳۹۹). *امنیت آب در حقوق بین‌الملل*. تهران: مجد.
۲. رشیدی، مهناز (۱۴۰۰). *گزارش پژوهشی: حق بر آب و نقش قوه قضائیه در تضمین آن*. تهران: پژوهشگاه قوه قضائیه.
۳. سیدناصری، محمدمهدی (۱۴۰۰). *حق بر آب در اسناد سازمان ملل متحد*. تهران: ذکر.
۴. صفاری‌نیا، مهزاد (۱۳۹۴). *حق بر آب آشامیدنی سالم در حقوق بین‌الملل بشر*. تهران: مجد.

ب) مقالات

۵. اقبالی، جمشید؛ کلاتری، خلیل؛ اسدی، علی و جاوید، محمدجواد (۱۳۹۹). تحلیل ذینفعان و نهاد آب در راستای منابع آب (مورد مطالعه حوضه آبریز زاینده‌رود). *تحقیقات آب و خاک ایران*، (۹)، ۲۳۶۵-۲۳۷۸.
۶. الموتی، محسن؛ جلالی، محمود و شوشتری، مهدی (۱۳۹۶). حق حیات و سلب آن از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل بشر با تاکید بر عملیات انتحاری. *انسان‌پژوهی دینی*، (۳۷)، ۱۴۳-۱۶۵. قابل دسترس در <http://ensani.ir/file/download/article/20180123153929-9944-149.pdf>
۷. احمدی، سیدمحمدصادق و بدیسار، سیدناصرالدین (۱۳۹۵). حق بر آب در نظام بین‌المللی حقوق بشر. *حقوق محیط زیست*، (۲)، ۳۸-۵۰. قابل دسترس در http://journal.pnu.ac.ir/article_4222.html
۸. بران، صدیقه و هنریخش، نازلی (۱۳۸۷). بحران وضعیت آب در جهان و ایران. *راهبرد*، (۴۸)، ۱۹۳-۲۱۲.
۹. بقایی، مسیب؛ چیذری، محمد و افعلی، سعید (۱۳۸۷). جایگاه مشارکت‌های مردمی در طرح‌های آبخیزداری. *همایش منطقه‌ای کشاورزی، محور رشد و توسعه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت*، ۱۲-۱۶.
۱۰. پارسا، پویا؛ عزیزاده، امین و فروزش، مجید (۱۳۹۴). بررسی حقوقی قوانین آب، چالش‌ها و پیشنهادات موجود در این عرصه. *کنگره ملی آبیاری و زهکشی ایران، دانشگاه فردوسی مشهد*، ۲۵-۳۲.
۱۱. پیرمحمدی، مهدی (۱۴۰۰). حق بر آب در اسناد بین‌المللی و الزام دولت به تأمین آب خوزستان. *بازیابی شده در ۱۰ آبان ۱۴۰۰ از پایگاه خبری اطلاع رسانی و تخصصی حقوق*، ۱۰-۱۴.
۱۲. پرویزی‌فر، مهتاب و بدیسار، سیدناصرالدین (۱۳۹۹). مسئولیت مدنی دولت در تهیه آب آشامیدنی سالم از منظر حقوق ایران و اسناد بین‌المللی. *دومین کنگره بین‌المللی تحقیقات بین‌رشته‌ای در علوم انسانی اسلامی، فقه، روانشناسی، تهران*، ۳۶-۴۳.
۱۳. پیرسلامی، فریبرز و اتابکی، سارا (۱۳۹۶). بحران آب و امنیت منطقه‌ای خلیج فارس و اکاوی بسترها و راهکارها، *سیاست و روابط بین‌الملل*، (۲)، ۹-۳۴. قابل دسترس در: <http://ensani.ir/file/download/article/2111594759-10276-2-1.pdf>

۱۴. جاوید، احسان و نیاورانی، صابر (۱۳۹۲). قلمرو حق سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر. پژوهش حقوق عمومی، (۴۱)، ۴۷-۷۰. قابل دسترس در: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=241856>
۱۵. جعفرزاده، مهدی؛ قندی، امیر و اسماعیلی، یاسر (۱۳۹۵). چالش‌های حقوقی آب. اولین همایش ملی عرضه و تقاضای آب شرب و بهداشت؛ چالش‌ها و راهکارها، دانشگاه صنعتی اصفهان، ۳۹-۵۱.
۱۶. دالوند، نعمت‌الله؛ علیمردی، امان‌الله و حیدری، محمدعلی (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی دولت در منابع آب بر مبنای قاعده اتلاف، لاضرر و احترام. آموزه‌های فقه مدنی، (۱۶)، ۷۷-۲۰۲. قابل دسترس در: <http://ensani.ir/fa/article/399002>
۱۷. رجبی، مهدی؛ سرامانی، سروش و نوربخش، آرمین (۱۳۹۴). نگاهی بر وضعیت منابع آب در جهان و ایران. کمیته اجتماعی فرهنگی ستاد احیای دریاچه ارومیه، دانشگاه صنعتی شریف، ۳۳-۴۵.
۱۸. رشیدی، مهناز (۱۴۰۰). جایگاه حق بر آب در نظام حقوق داخلی جمهوری اسلامی ایران. بازیابی شده در ۳ مرداد ۱۴۰۰ در پایگاه خبری تابناک.
۱۹. رشیدی، مهناز (۱۴۰۱). نقش قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران در تضمین حق بر آب. حقوقی، (۱۱۷)، ۸۳-۱۰۷.
۲۰. رضائی اسکندری، داوود (۱۳۸۹). چشم‌انداز جهانی بران آب، مطالعه موردی: بحران آب در آسیای مرکزی؛ دلایل و راهکارها. آسیای مرکزی و قفقاز، (۷۸)، ۶۹-۸۰.
۲۱. سید مرتضی حسینی، راحله (۱۳۹۷). بهینه‌سازی مدیریت آب بر مبنای رهیافت‌های حقوق بشر، تحقیقات منابع آب ایران، (۱)، ۲۵-۳۱. قابل دسترس در: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=333666>
۲۲. سفاهن، پریسا؛ نادری مهدی، کریم و سفاهن، افشین (۱۳۹۵). تحلیلی بر بحران آب در ایران و جهان، ششمین کنفرانس ملی مدیریت منابع آب، دانشگاه کردستان، ۱۲-۲۰.
۲۳. سلامی، حبیب‌اله و طاهری ریکنده، عمران (۱۳۹۸). سنجش وضعیت امنیت آبی در استان‌های ایران. اقتصاد و توسعه کشاورزی، (۱)، ۷۵-۹۴.
۲۴. فضائلی، مصطفی و رشیدی، مهناز (۱۳۹۸). بررسی تعهد دولت‌ها نسبت به امنیت آب در حقوق بین‌الملل، مطالعات حقوقی، (۲)، ۱۹۴-۲۲۴. قابل دسترس در: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=508583>
۲۵. فریادی، مسعود (۱۳۹۷). نقش حقوق عمومی در کنترل مصرف آب. مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، (۱)، ۱۶۲-۱۹۲. قابل دسترس در: <http://ensani.ir/fa/article/391563>
۲۶. فریادی، مسعود (۱۳۹۶). انتقال میان حوضه‌ای آب، مبانی چالش‌های حقوقی. پژوهش حقوق عمومی، (۶۱)، ۱۲۱-۱۳۶.
۲۷. کماسی، مهدی و گودرزی، حسام (۱۳۹۴). مدیریت منابع آب و ارزیابی شاخص‌های بحران آب با رویکرد توسعه پایدار. اولین همایش ملی آب، انسان، زمین، دانشگاه آیت‌اله العظمی بروجردی، ۱-۱۲.
۲۸. کریمی، پیمان؛ جواهری، فرهاد و ظاهری، جمیل (۱۳۹۴). بحران آب در ایران و راهکارهایی برای مدیریت صحیح و عبور از آن، اولین همایش مدیریت، تقاضا و بهره‌وری مصرف آب، همدان.

۲۹. گراوند، فرشاد (۱۳۹۹). حق بر آب در بیکرۀ حقوق بین‌الملل و حمایت از آن در داوری سرمایه‌گذاری بین‌المللی، *مطالعات حقوق عمومی*، (۴)، ۱۶۸۳-۱۷۰۵. قابل دسترس در: https://jpls.ut.ac.ir/article_77598_6ab77ecd5b42c6a771d6678476c34765.pdf

۳۰. مرتضوی‌زاده، فاطمه سادات و میان‌آبادی، حجت (۱۳۹۷). بررسی جایگاه آب در اسناد بین‌المللی حقوق بشر. *هفتمین کنفرانس ملی مدیریت منابع آب ایران*، یزد.

۳۱. محمدی، محمدجواد؛ امین، محمد مهدی؛ معطریان، علی و حیدرماه، فلاح (۱۳۸۵). بررسی اهمیت آب از دیدگاه قرآن کریم. *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، (۲)، ۷۲-۷۹ قابل دسترس در: <http://ensani.ir/fa/article/192169>

۳۲. محمدجانی، اسماعیل و یزدانیان، نازنین (۱۳۹۳). تحلیل وضعیت بحران آب در کشور و الزامات مدیریت آن، *روند*، (۶۵-۶۶)، ۱۱۷-۱۴۴. قابل دسترس در: <http://ensani.ir/fa/article/338484>

۳۳. مدنیان، غلامرضا؛ مدنیان، محمدامین؛ مدنیان، محمدایمان و نیکونوب، مریم (۱۳۹۴). بحران آب و الزامات رفع چالش‌های حقوقی در حقوق آب ایران. *همایش ملی بحران کم‌آبی و راه‌های برون‌رفت*.

۳۴. مظاهری، مهدی و طالبی، تکتم (۱۳۹۴). هم‌اندیشی بحران آب با محوریت آب‌های زیرزمینی، *مطالعات زیربنایی*، ۱۵-۲۵.

۳۵. موسوی، سید نعمت‌الله (۱۳۸۸). راهکارهای نوین در جهت مقابله با بحران آب. *همایش ملی بحران آب، مرودشت*.

۳۶. نمازی شیشوان، آرش؛ ساعی، احمد؛ ملک‌محمدی، حمیدرضا و زیباکلام مفرد، صادق (۱۳۹۷). آب، امنیت؛ مورد مطالعۀ دریاچه ارومیه. *مطالعات سیاسی*، (۲)، ۶۹-۹۸.

۳۷. نوربخش، امیرحسین (۱۳۹۶). حق بر آب به مثابه حق‌های بشری. *مطالعات حقوق شهروندی*، (۵)، ۲۹-۳۴.

۳۸. نصرالهی شهری، نیما و زمانی، سید قاسم (۱۳۹۹). بررسی حق بشری دسترسی به آب در پرتو رویه دیوان‌دوری ایکسید، *مطالعات حقوق عمومی*، (۲)، ۴۲۳- قابل دسترس در: https://jpls.ut.ac.ir/article_7348061006e4dd8faa8cd.pdf_9_e7b8807a89794f6

۳۹. نوروزی، قدرت‌الله (۱۳۹۷). تأملی بر چالش‌های حقوقی مالکیت آب در حوضه زاینده‌رود از منظر حقوق عمومی، *مطالعات حقوقی*، (۴)، ۸۶۷-۸۸۶ قابل دسترس در: https://jpls.ut.ac.ir/article_68251_d937d004b68f2da2dc45fc82cc9ba37f.pdf

ج) پایان‌نامه

۴۰. رهنما، راضیه (۱۳۹۹). حق بر آب از منظر حقوق بشر. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. به راهنمایی راحله سید مرتضی حسینی، دانشگاه خوارزمی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تاریخ دفاع مهر ماه ۱۳۹۹.

A) Books

1. Singh, N. (2016). *The Human Right to Water: From Concept to Reality*. Springer.
2. Viljoen, F. (2012) *International Human Rights Law in Africa*. Oxford Scholarship Online.

B) Articles

3. Arden, J. (2016). Water for All ? Developing A Human Right To Water In National and International Law. *Published online by Cambridge University Press*. 65. Available at <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/844B8CD9B62CD035416D731966BB71C1/S002058931600035Xa.pdf/water-for-all-developing-a-human-right-to-water-in-national-and-international-law.pdf>
4. Ahmad, N. (2021) Right to Water as a Human Right :A Critical Overview of International Instruments. *Environmental Policy and Law*, 50.
5. Lee, J. (2019). Researching the Human Right to Water with an Annotated Bibliography.
6. Kriebaum, U. (2018). The Right to Water before Investment Tribunals. *Brill Open Law an international journal*,
7. Neto, S., & Camkin, J. (2020). What rights and whose responsibilities in water? Revisiting the purpose and reassessing the value of water services tariffs.
8. Ndjodi, N. (2020). Unmuddying the Waters : Evaluating the Legal Basis of the Human Right to Water Under Treaty Law, Customary International Law , and the General Principles of Law. University of Oxford. Available at: <https://repositorya.law.umich.edu/mjil/vol41/iss3/2>
9. WaterLex & Wash United (2014). The Human Rights To Water And Sanitation In Courts World WIDE. A Selection of National, Regional and International Case Law. Available at https://www.susana.org/_resources/documents/default/3-2159-7-1423501950.pdf
10. United Nations Publication (2019). The Human Rights to Water and Sanitation in Practice. Sales No. E.20.II.E. Available at https://unece.org/sites/default/files/2021-04/ECE_MP.WH_17_ENG.pdf
11. UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Fact Shee "The Right to Water", August 2010, No.35. Available at <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet35en.pdf>

C) Documents

12. Constitution of the Plurinational State of Bolivia (2009)
13. Covenant on the Rights of the Child (1989)
14. Covenant on the Elimination of all forms of Discrimination Against Woman (1979)
15. Constitution of the Democratic Republic of the Congo (2005)
16. California Assembly Bill No.685 (2019)
17. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No.15, (2002)
18. General Assembly Resolution,64/292, The Human Right to Water and Sanitation, (2010)
19. Law on Water Resources Management of the Kingdom of Cambodia (2007)
1. Millennium Declaration (2000)